

TERCÜME-İ TEFSİRİ'L-LÜBÂB ESERİNİN (HÂZİN TERCÜMESİ) MUSA BİN HACI HÜSEYİN EL-İZNIKÎ VE BAŞKA MÜELLİFLER TARAFINDAN TELİF EDİLMESİ*

WORK OF *TERCÜME-İ TEFSİRİ'L-LUBÂB* (HÂZİN'S TRANSLATE) AND IT'S COMPILING BY
MUSA BİN HÜSEYİN EL-İZNIKÎ AND OTHER AUTHORS

İsmail TAŞ**

ÖZ

Tefsirü'l-Lübâb Tercümesi, Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî'nin Hâzin-i Bağdadî'nin Arapça olarak kaleme aldığı eserinin tercümesidir. Hâzin-i Bağdadî ise bu eserini Beydavî'nin tefsirini te'vil etme yoluyla telif etmiştir. Birçok kaynağa bakıldığı zaman, Hâzin tercümesinin Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî tarafından tercüme edildiği belirtilmektedir. Ayrıca yapılan yeni çalışmalar, İznikî'nin Hâzin tercümesinin yanında Ebu'l-Leys es-Semerkandî tercümesini de yaptığını ortaya koymaktadır. Bunun yanında Ebu'l-Leys es-Semerkandî'den yaptığı tercümeyle "Enfesü'l-Cevâhir adını verdiği, Ebu'l-Leys tercümesini yaptığı belirtilen Ahmed-i Dâî, İbn-i Arabşah gibi müelliflere atfedilen eserlerin ise Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikîye ait olduğu anlaşılmıştır.¹ Çalışmamız esnasında, Hâzin

* Bu makale 05.03.2016 tarihinde dergimize gönderilmiş; 10.03.2016 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 27.04.2016 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; İsmail TAŞ, *Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb Eserinin (Hâzin Tercümesi) Musa bin Hacı Hüseyin El-İznikî ve Başka Müellifler Tarafından Telif Edilmesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: 53 (2015-2), İstanbul 2016, s.,91-110.

** Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ismailtas80@gmail.com

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdulkaki Çetin, "Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine", *Selçuk Ünivesitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, Haziran 2007, s. 53-101.

tercümesinin İznikî'den çok sonraları başka bir müellif tarafından da tercüme edildiğini tespit ettik. Bu makalemizde, İznikî tarafından tercüme edilen Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb eserinin kısaca değerlendirmesini yaptıktan sonra eserin başka bir müellif tarafından yapılan tercümesine değinmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tefsirü'l-Lübâb, Hâzin-i Bağdadî, Musa bin Hacı Hüseyin İznikî, Tercüme, Eski Anadolu Türkçesi

ABSTRACT

Tafsir al-Lübâb Translation, Haji Musa bin al-Hussein İznikî is a translation of his book, penned in Arabic. The Hâzin-i Bağdadî has the interpretation of copyright by the Beydavî's work. When you look to many sources, the pleasure translated Musa bin Haji Hussein is reported to be translated by al-İznikî. Moreover, the new work, besides the pleasure of İznikî's translated Abul-Leys es-Semerkandî also reveals that makes the translation. Moreover, Abul-Leys es-Semerkandî from his translated "Enfesü'l-Cevahir" given the name Abul-Leys made to translate, also stated Ahmed-i Dai, Ibn Arabşah the works attributed to the author as Musa bin Haji Hussein al it is understood that belong to İznikî. During our study, İznikî long after we have determined that the translations are ready to be translated by another author. In this article, which was translated by the translation İznikî after a general assessment of the work of Tafsir al-Lübâb work we will try to address the translation made by another author.

Copies of Tefsiru'l-Lubab's Translation presents us the structure of language, the thesaurus, world of meanings and frame of mind in the period of Old Anatolian Turkish. In our project, it is aimed at researching and assessing several copies of this work in order to compose historical dictionary of Turkish and establishing the texts corrently.

Key Words: Tafsir al-Lübâb Translation, Haji Musa bin al-Hussein İznikî, The Hâzin-i Bağdadî, Translation, Old Anatolian Turkish.

Giriş

İncelemesini yaptığımız eser, Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerini bünyesinde barındıran XV. yüzyıla ait bir yazmadır. Bu eserin ismi tespitlerimize göre, Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi'dir. Çalışmamızın esasını teşkil eden Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi, Hâzin el-Bağdadî'nin Beydâvî tefsirini te'vil yoluyla Arapça olarak kaleme aldığı Lübâbü't-te'vîl fi Ma'âni't-tenzîl eserinin Türkçeye tercümesidir. Gerek nüsha karşılaştırmaları gerekse yazarın diğer eserlerinde kullandığı mahlas ve isminden hareketle bu eserin Musa bin Hacı Hüseyin İznikî'ye ait olduğunu söyleyebiliriz. Hâzin tefsirinin Arapça aslından yaptığımız karşılaştırmalarda eserin birebir tercümesinin yapılmadığı, İznikî'nin eseri kendine özgü tercüme ettiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan bu eserin telif tercüme olduğunu söylemek gerektiği kanaatindeyiz.

Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi, Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıca başka bir müellif tarafından da tercüme edildiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmamızda bu konuya da değinmeye çalışacağız.

1. Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb Eserinin Değerlendirilmesi

1.1. Eserin Adı

Eserlerinden ve kaynaklarda belirtilen bilgilere göre, Musa bin Hacı Hüseyin İznikî yaşadığı devrin önemli âlimlerinden birisidir. Telif ve tercüme ettiği eserlerinden anlaşıldığı üzere eserlerine isim koyma geleneğine sahiptir. Ancak isim olarak sadece tercüme ifadesini kullandığı da görülmektedir. Ayrıca mütevazı şahsiyeti eserlerinde kendi isminden bahsederken de öne çıkmaktadır. İznikî'nin eserlerinden birisi olan ve incelemesini yaptığımız BEYEK Ulu Camii 435 numaralı yazma eserden tespit ettiğimize göre bu eserin ismi Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb şeklinde olmalıdır.² Bu bakımdan eserin ismini

² Bu eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Taş, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinden "Tefirü'l-Lübâb Tercümesi" Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 2016.

tezimizde Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi olarak belirttik. Bu esere İznikî'nin ayrıca özel bir isim verdiği bilgisine araştırmalarımız sonucunda rastlayamadık.

BEYEK Ulu Camii 435 numarada ferağ kaydında eserin ismi şu şekilde geçmektedir:

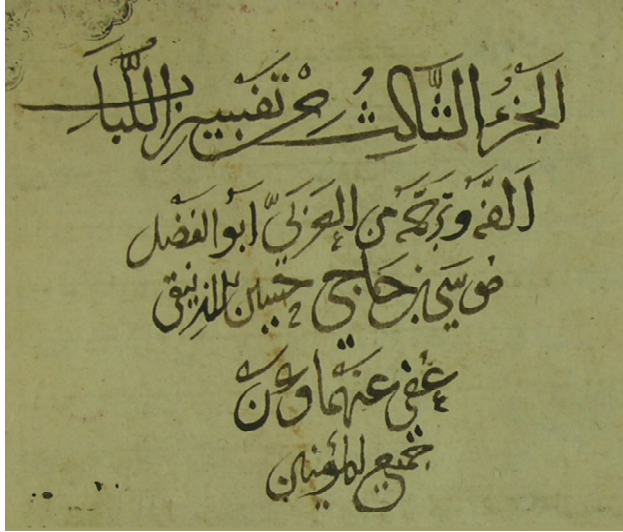
[382b] ... (4) Elḥamdüli'l-lâhi 'alâ na'mâm. Ve se'ati fazlihi ve iḥsânihi ve ce'ale lî 'avnehu 'ale itmâmihi. (5) Ḳad vaḳa'a'l-ferâgu min tercemeti hâze'l-kitâbi'l-müsemmä bi't-Tefsiri'l-Lübâb min lisâni'(6)l-Arab 'alâ lisâni't-Türki 'alâ yedi'l-mütercimi'l-mü'ellifi'l-lezî huve efḳaru'l-'ibâdi (7) ve ḳalîlu'z-zâdi mine'l-'ilmi ve'l-'ameli ve eḳâ'a 'umrehû fî tûli'l-emeli Ebû'l-Fazli (8) Mûsâ bin Hâci Hüseyin bin 'İsâ el-İznikî 'afa'l-lâhu 'anhum ve licemî'i'l-mü'minîne (9) ve'l-mü'minâti fî evâḳiri şehri rabi'i'l-âḳiri bi-fazlihi'l-ḳâdiri (10) fî yevmi'l-aḳadi vaḳte'd-ḳuḳâ 'inde vuşûli târihi'l-(11)hicriyyi ilâ şemânin ve şelâşine ve şemâni mietin³. Elḥamdüli'l-lâhi vahdehû ve naşara 'abdehû (13) 'alâ itmâmi hâze'l-kitâbi'l-mübâreki. (14) İnnehû veliyyun, li-küllü iḥsânin. (15) Ve huve erḥamu'(16)r-râḳimîne. (17) Se'aytu fî tercemeti heze'l-kitâbi, bi'l-isti'âneti min 'avni'l-meliki'l-vahhâb ve elhemenî min 'indihi bi fethi'l-bâb (18) ilâ en ḫatemtuhu 'ale's-sevâb. Fe raḳima'llâhu imre en yenzuru fi'l-kitâb ve'htedâ ileyye bi-fâtiḫeti'l-kitâb.⁴

İznikî'nin bu eserinin üçüncü cildini Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi K561 numarada tespit ettik.⁵ Bu nüshada ise eserin ismi şu şekilde yer almaktadır:

³ 25 Rebiyülahir 838, Pazar/28 Kasım 1434, Pazar

⁴ Arapça kısımların okunmasında yardımcı olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü Başkanı Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı'ya teşekkürlerimi sunarım.

⁵ Bu cildin ayrıntılı değerlendirmesini başka çalışmalarımızda sunmayı hedeflemekteyiz.

[1a] (1) el-cüzi'ş-şālīşü min Tefsiri'l-Lübâb, (2) ellefehu ve tercemehu min el-'Arabiyye Ebū Fazl (3) Mūsā bin Hācī Hüseyin el-İznîkî (4) 'afī 'anhumā ve 'anh (5) cemī' i'l-mü'minîn.

Yukardaki verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere eserin ismini “Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb” olarak tespit ettikten sonra eserin ismini Türkçe tamlama şekline getirerek “Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi” şeklinde ifade etmeyi uygun bulduk.

1.2. Konu, Şekil, Hacim

Çalışmamızın esasını teşkil eden Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi, Hâzin el-Bağdadî'nin Beydâvî tefsirini te'vil yoluyla Arapça olarak kaleme aldığı Lübâbü't-te'vîl fî Ma'âni't-tenzîl eserinin Türkçeye tercümesidir. Bu eser, Mūsā bin Hācī Hüseyin İznîkî tarafından tercüme edilmiştir. Hâzin tefsirinin Arapça aslından yaptığımız karşılaştırmalarda eserin birebir tercümesinin yapılmadığı, İznîkî'nin eseri kendine özgün tercüme ettiği anlaşılmaktadır. Arapça aslında belirtilen kavramların Türkçe tercümede kendine özgü bir biçimde işlenmesi bizi bu sonuca götüren delillerden birisidir.

Çalışmamıza esas olarak aldığımız BEYEK Ulu Cami 435 numarada kayıtlı eserin ikinci cildi olan yazmayı incelediğimizde, kütüphane kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, 271x180 mm en ve 194x117 boy olmak üzere 382

varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfada 19 satır harekeli nesih ile yazılmıştır. Bu nüshanın araştırmacılar tarafından⁶ ve kütüphane kayıtlarında müellif hattı olduğu bildirilmektedir. Bizim kanaatimiz de bu eserin müellif hattı olmasının kuvvetle muhtemel olduğu yöndedir. Eser, kahverengi deri ciltli, şemseli, aharlı kâğıttandır. Sure başlıkları ve ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

İncelemesini yaptığımız, BEYEK Ulu Cami 435 numaralı yazma, Kur'an-ı Kerim'in Âl-i İmrân suresi 92. ayetinden başlayıp Hûd suresinin sonuna kadar olan kısmının tercümesini ihtiva etmektedir.

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı K561 numarada kayıtlı bulunan üçüncü cildi ise Kur'an-ı Kerim'in Yûsuf suresinden başlayıp Hac suresinin sonuna kadar olan kısmının tercümesini ihtiva etmektedir. Ancak çalışmamızın imkân ve zaman sınırlamasından dolayı ikinci cilt çalışmamızın esasını teşkil etmektedir.

1.3. Nüshaları ve Üzerinde Çalıştığımız Nüshanın Tanımı

Ebu'l-Fazl Musa bin Hacı Hüseyin el-İznîkî tarafından tercüme edilen Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi adeta bir telif eser niteliği taşımaktadır. Bu derece önemli bir eserin kütüphanelerde pek çok nüshası bulunacağı kanaatiyle araştırmalarda bulunduk. Ayrıca daha önce yapılan pek çok çalışmayı inceledik. Bu araştırmalar neticesinde Musa bin Hacı Hüseyin İznîkî'nin Hâzin el-Bağdadî'nin Beydâvî tefsirini te'vil yoluyla Arapça olarak kaleme Lübâbü't-te'vîl fî Ma'âni't-tenzîl eserini tercüme ettiğini, ayrıca Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin Tefsir-i Ebu'l-Leys eserini Türkçeye tercüme ettiği kanaatine

⁶ Bkz.: Hikmet Özdemir, *Mūsā Hācī Hüseyin el-İznîkî, Hayatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1980, s. 12.

Ayrıca bkz.: Abdulkaki Çetin, “*Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, Haziran 2007, s. 63. İsmail Taş, *15. Yüzyılda Ait “Enfesü'l-Cevâhir” Adlı Yazma Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2008.

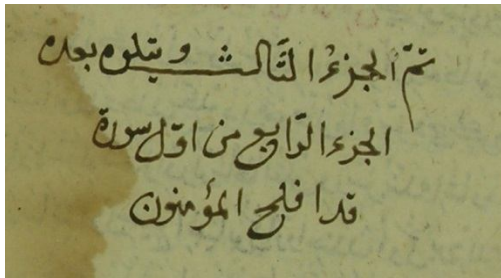
İsmail Taş, *Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leys Es-Semerkindî Tefsiri'nin Asıl Müellifi ve Tercüme Verilen İsim*, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 41. Sayı, İstanbul 2011, s. 107-160.

İsmail Taş, *15. Yüzyılda Yazılmış Olan “Enfesü'l-Cevâhir” Adlı Kur'an Tercümesinin Müellifi Meselesine Dair Tespitler*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 27-30 Nisan 2011.

vardık. Kanaatimizce, Mûsâ bin Hacı Hüseyin el-İznikî öncelikle Hâzin'den Tefsiri'l-Lübâb eserini tercüme etmiş ve daha sonra da Ebu'l-Leys es-Semerkindî'den Tefsir-i Ebu'l-Leys eserini tercüme etmiştir. Bu konudaki tartışmaları ve tespitlerimizi daha önceki çalışmalarımızda ve izah etmiştik.⁷

Araştırmalarımız neticesinde Tefsiri'l-Lübâb Tercümesinin kütüphanelerde ikinci ve üçüncü cildini tespit ettik. Bu ciltlerin her birinin tek nüshasından başka nüshalarına rastlayamadık. Hatta bu tespit ettiğimiz yazmalar da kütüphane kayıtlarında farklı isimlerde kayıtlı yer almaktaydı. İkinci cilt olarak tespit ettiğimiz BEYEK UC435 numarada kayıtlı yazma Enfesü'l-Cevâhir adıyla kayıtlıydı. Üçüncü cilt olarak tespit ettiğimiz Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi K561 numarada kayıtlı olan yazma ise Tefsir-i Ebu'l-Leys adıyla kayıtlı bulunmaktaydı. İncelemelerimiz ve nüsha karşılaştırmalarımız sonucunda BEYEK Ulu Cami 435 numarada kayıtlı yazmanın Tefsiri'l-Lübâb Tercümesinin ikinci cildi olduğu, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi K561 numarada kayıtlı olan yazmanın ise Tefsiri'l-Lübâb Tercümesinin üçüncü cildi olduğu kanaatine vardık. Tefsiri'l-Lübâb Tercümesinin birinci ve dördüncü ciltlerine rastlayamadık.

Ulu Cami 435 numaralı yazmada bu eserin birinci cildinde değinilen konulara tekrar değinildiği bilgisine ulaştığımızdan birinci cildin varlığı kanaati kuvvet kazanmıştır. Ayrıca, tarafımızdan eserin üçüncü cildi Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi Koğuşlar 561 numarada tespit ve temin edilmiştir.

[305b] ...

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ayrıca bkz.: Abdulkaki Çetin, a.g.m., s. 63. İsmail Taş, a.g.m., s. 120. Hikmet Özdemir, a.g.e., s. 12.

Temme el-cüzi's-şâlişü ve yetlü ba' de el-cüz'i'r-râbi'a min evvel sûreti kad eflah, el-mü'minün.

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı K561 numarada kayıtlı olan Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb eserinin üçüncü cildinin sonunda dördüncü cildin var olduğu ve Kur'ân-ı Kerim'in 23. suresi olan Mü'minün suresi ile başlayacağı anlaşılmaktadır. Bu da bize İznikî'nin bu eseri yarım bırakmayıp tamamladığını göstermektedir.

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı K561 numarada kayıtlı bulunan üçüncü cildi ise Kur'ân-ı Kerim'in Yûsuf suresinden başlayıp Hac suresinin sonuna kadar olan kısmının tercümesini ihtiva etmektedir. TS K561 numaradaki yazma BEYEK Ulu Cami 435 numaradaki yazma ile aynı ölçülere sahiptir. Ayrıca 305 varak olup her bir satırda 19 satır vardır. Ayetler kırmızı mürekkeple, metin kısmı ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Tarafımızdan 309 poz olarak temin edilmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı K561 numaralı yazmadan örnek sayfa

Üzerinde çalıştığımız nüsha Tefsiri'l-Lübâb eserinin BEYEK Ulucami 435 numarada bulunan ikinci cildir. Kütüphane kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, 271x180 mm en ve 194x117 boy olmak üzere 382 varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfada 19 satır hareketli nesih ile yazılmıştır.

1a'da sayfanın üst kısmında üzeri çizilerek iptal edilmiş yazmanın Arap harfli eski kayıt numarası yer almaktadır. “*numro 142*” yazan bu bölüm oldukça belirsizleşmiştir. Sağ üst köşede bugünkü numarası olan 435 rakamı yer almaktadır. Hemen onun altında, muhtemelen kütüphane personeli veya bir araştırmacı tarafından Arap harfleriyle yazılmış, *Tefsîrû Enfesi'l-Cevâhir* yazısı yer almaktadır. Bu kayıt birinci cilt ve ikinci cildin karşılaştırmasını yaptığımızda ve ferağ kaydını incelediğimizde görüleceği üzere yanlış bir değerlendirmedir.⁸ Eserde, bu el yazısının altında Kütüphane etiketi yer almaktadır. Günümüz alfabetiyle, “*Bursa Genel Kitaplığı, Kısım: Ulucami, Tasnif N:-, Kayıt No: 435*” kaydı yer almaktadır. Sözünü ettiğimiz etiketin altında Umur Bey'in 853/1449 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır.⁹

Ferağ kaydı:

[382b] ... (4) Elḥamdüli'l-lâhi 'alâ na'mâm. Ve se'ati fazlihi ve ihsânihi ve ce'ale lî 'avnehu 'ale itmâmihi. (5) Kâd vaqa'a'l-ferâgu min tercemeti hâze'l-kitâbi'l-müsemmâ bi't-Tefsîri'l-Lübâb min lisâni'(6)l-Arab 'alâ lisâni't-Türki 'alâ yedi'l-mütercimi'l-mü'ellifi'l-lezî huve efkaru'l-'ibâdi (7) ve ḳalîlu'z-zâdi mine'l-'ilmi ve'l-'ameli ve eḳâ'a 'umrehû fî tûli'l-emeli Ebû'l-Fazli (8) Mûsâ bin Hâci Hüseyin bin 'İsâ el-İznîkî 'afa'l-lâhu 'anhum ve li-cemî'i'l-mü'minîne (9) ve'l-mü'minâti fî evâhiri şehr-i rabî'i'l-âhiri bi-fazlihi'l-ḳâdiri (10) fî yevmi'l-aḳadi vaḳte'd-ḳuḳâ 'inde vuşûli târihi'l-(11)hicriyyi ilâ şemânin ve şelâşîne ve şemâni mietin¹⁰. Elḥamdüli'l-lâhi vahdehû ve naşara 'abdehû (13) 'alâ itmâmi hâze'l-kitâbi'l-mübâreki. (14) İnehû veliyyun, li-küllü ihsânin. (15) Ve huve erḳamu'(16)r-râhimîne. (17)

⁸ Bu kaydın yanlış bir değerlendirme olduğu hakkında ayrıntılı deliller için bkz.: Abdülbaki Çetin, *a.g.m.*, s. 60-74.

⁹ Bu vakfiye için bkz.: Murat Yüksel, “Kara Timurtaş-oğlu Umur Bey'in Bursa'da Vakfettiği Kitaplar ve Vakıf Kayıtları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 31, İstanbul, Ağustos 1984, s. 141-142.

¹⁰ 25 Rebiyülahir 838, Pazar/28 Kasım 1434, Pazar

Se'aytu fî tercemeti heze'l-kitâbi, bi'l-isti'âneti min 'avni'l-meliki'l-vahhâb ve elhemenî min 'indihi bi fethi'l-bâb (18) ilâ en ḳatemtuhu 'ale's-sevâb. Fe raḳima'llâhu imre en yenzuru fi'l-kitâb ve'htedâ ileyye bi-fâtiḳeti'l-kitâb.¹¹

İncelemiş olduğumuz bu nüsha aşağıda tablo halinde de belirttiğimiz üzere 'Âl-i 'İmrân suresinin 92. ayetiyle başlar Hüd suresinin sonuna kadar devam eder.

1.4. Yazılış Tarihi

Çalışmamıza konu edindiğimiz BEYEK 435 numaralı yazmanın ferağ kaydına göre eser 25 Rebiyülahir 838, Pazar/28 Kasım 1434, Pazar tarihinde yazılmıştır.

[382b] ... (4) Elḥamdüli'l-lâhi 'alâ na'mâm. Ve se'ati fazlihi ve ihsânihi ve ce'ale lî 'avnehu 'ale itmâmihi. (5) Kâd vaqa'a'l-ferâgu min tercemeti hâze'l-kitâbi'l-müsemmâ bi't-Tefsîri'l-Lübâb min lisâni'(6)l-Arab 'alâ lisâni't-Türki 'alâ yedi'l-mütercimi'l-mü'ellifi'l-lezî huve efkaru'l-'ibâdi (7) ve ḳalîlu'z-zâdi mine'l-'ilmi ve'l-'ameli ve eḳâ'a 'umrehû fî tûli'l-emeli Ebû'l-Fazli (8) Mûsâ bin Hâci Hüseyin bin 'İsâ el-İznîkî 'afa'l-lâhu 'anhum ve li-cemî'i'l-mü'minîne (9) ve'l-mü'minâti fî evâhiri şehr-i rabî'i'l-âhiri bi-fazlihi'l-ḳâdiri (10) fî yevmi'l-aḳadi vaḳte'd-ḳuḳâ 'inde vuşûli târihi'l-(11)hicriyyi ilâ şemânin ve şelâşîne ve şemâni mietin¹². Elḥamdüli'l-lâhi vahdehû ve naşara 'abdehû (13) 'alâ itmâmi hâze'l-kitâbi'l-mübâreki. (14) İnehû veliyyun, li-küllü ihsânin. (15) Ve huve erḳamu'(16)r-râhimîne. (17) Se'aytu fî tercemeti heze'l-kitâbi, bi'l-isti'âneti min 'avni'l-meliki'l-vahhâb ve elhemenî min 'indihi bi fethi'l-bâb (18) ilâ en ḳatemtuhu 'ale's-sevâb. Fe raḳima'llâhu imre en yenzuru fi'l-kitâb ve'htedâ ileyye bi-fâtiḳeti'l-kitâb.

Eserin, 1a kısmında kütüphane etiketi yer almaktadır. Kütüphane etiketinin hemen altında günümüz alfabetiyle, “*Bursa Genel Kitaplığı, Kısım:*

¹¹ Arapça hateme kısmının okunmasında yardımcı olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü Başkanı Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı'ya teşekkürlerimi sunarım.

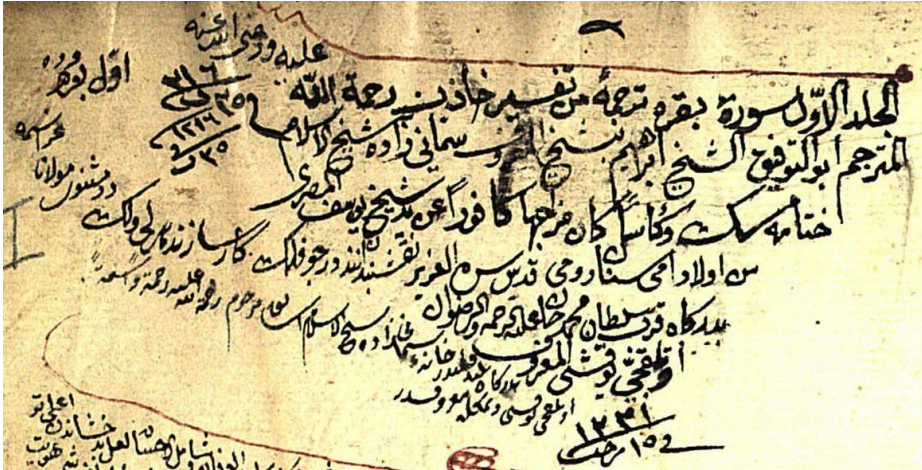
¹² 25 Rebiyülahir 838, Pazar/28 Kasım 1434, Pazar

Ulucami, Tasnif N:-, Kayıt No: 435” kaydı yer almaktadır. Sözünü ettiğimiz etiketin altında Umur Bey’in 853/1449 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır.¹³

Eserin dil incelemesi çalışması ise başlı başına bir çalıştırma olması sebebiyle bu konudaki yapmış olduğumuz çalışmayı başka makalelerde dile getirmeyi hedeflemektediriz.

2. Tefsiri'l-Lübâb Eserinin Bir Başka Müellif Tarafından Tercüme Edimesi

Araştırmalarımız sonucunda Hâzin Tefsiri'nin tercümesini Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî'den başka Ebu't-Tevfik eş-Şeyh İbrahim isimli bir şahsın da tercüme ettiğini tespit ettik. Söz konusu eser, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümünde yer alan eser iki ciltlik bir eserdir. Birinci cilt Yazma Bağışlar 3163 numarada, ikinci cilt ise Yazma Bağışlar 3164 numarada kayıtlıdır. Eserin üçüncü ciltten sonra devam ettiği anlaşılmaktadır, ancak üçüncü cilde rastlayamadık. Eserin, Yazma Bağışlar 3163 numaradaki birinci cildindeki ferağ kaydına göre Ebu't-Tevfik eş-Şeyh İbrahim Efendi Samânizâde'nin¹⁴ oğludur.

el-cildü'l-evvel, sûreti Baqara tercümeti min Tefsîr-i Hâzin rahmetu'l-lâhi 'aleyh ve rağıya'l-lâhu 'anh. el-mütercim Ebu'l-Tevfîk eş-Şeyh İbrâhîm bin (?)

¹³ Bu vakfiye için bkz.: Murat Yüksel, *a.g.m.*, s. 141-142.

¹⁴ Samânizâde'nin hayatı hakkında bkz.: Tahsin Özcan, "Ömer Hulûsi Efendi, Sâmânizâde", *İslam Ansiklopedisi*, yıl: 2007, cilt: 34, s. 72-73.

şeyh, el-ma'rûf Semânizâde şeyhü'l-islâm hitâmuhu misk ve "ke'sin kâne mizâcuhâ kâfüran"¹⁵ an yedi Şeyh Yûsuf el-Mısrî min evlâdi Ümmî Sinân rûhî kaddese sırâ'l-'azîz (Nakşibendânend der cevvi-i felek. Kârsâzânend behr-i lî ve lek). Bedrgâh Otlukçı Yoğuşu (Otlukçu Yoğuşu) el-ma'rûf, qurb-ı Sulţân Mehmed Hân 'aleyhi'r-rağmeti ve'r-rıdvân, fî sene 15 Receb 1221 (Otlukçı Yoğuşu demekle ma'rûfdur, bedrgâh-ı bülend kalenderhâne-i Semânizâde şeyhü'l-islâm-ı sâbık merhûm rahmetu'l-lâhi 'aleyhi rahmete vâsi' ate).

الجلد الأول سورة بقرة ترجمة من تفسير حازن رحمه الله ورضي الله عنه

الترجم أبو التوفيق الشيخ إبراهيم بن؟ شيخ المعروف سماني زاده شيخ الإسلام

ختمه مسك وكأس كان مزاجها كافورا عن يد شيخ يوسف المصري

من أولاد أمي سنان روي قدس سره العزيز (نقشبندانند در جو فلك/كار سازانند بهر لي ولك.
در مثنوي مولانا عز اسمه)

بدرگاه اوتلقجي يوقشي المعروف قرب سلطان محمد خان عليه الرحمة والرضوان

في سنة 15 / 1221 / رجب (اوتلقجي يوقشي ديمكله معروفدر بدرگاه بلند قلندر خانهء سماني
زاده شيخ الاسلام سابق مرحوم رحمة الله عليه رحمة واسعة.)

Bu eser, Hâzin tefsiri tercümesi adıyla tesbit edildiğinden kütüphane kayıtlarında müellif olarak Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî kaydedilmiştir. Eseri incelediğimizde bu bilginin yanlışlığını kolaylıkla tesbit edebilmekteyiz. Eserin istinsahı Mısırlı Yusuf adında, Nakşibendi tarikatına mensup ve Ümmî Sinan koluna müntesib ihlaslı bir kişi tarafından yapılmıştır. Eserin içeriğine baktığımızda Mısırlı Yusuf'un da ilmi bakımdan oldukça ileri seviyede bir kişi olduğunu görmekteyiz. Kaynaklara baktığımızda Samânizâde'nin Hâzin tefsirini tercüme ettiği bilgisine rastlayamıyoruz. Ancak eserin ferağ kaydından anladığımız göre "Şeyhülislam Semânizâde diye bilinen şeyhin oğlu Ebu't-Tevfik Şeyh İbrahim" adında bir müellif tarafından tercüme edildiği anlaşılmaktadır.

Eser iki ciltten oluşmaktadır, ancak eserin üçüncü cildinin olduğu ikinci cildin sonunda belirtilmiştir. Üçüncü cildi araştırmalarımız sonucu temin

¹⁵ Kur'ân, (İnsân) 76/5: Şüphesiz iyiler kafur katılmış bir tasta içerler.

"... kafur katılmış bir tasta ..."

edemedik, fakat üçüncü cildin Nahl suresinden başladığı belirtilmektedir. Birinci cildin başında esere 25 Ramazan (Cuma) 1216 (m. 29 Ocak 1802) tarihinde başladığı ve 15 Receb 1221 (m. 28 Eylül 1806) tarihinde bitirildiği belirtilmektedir. Birinci cilt besmelenin faziletinden sonra Bakara suresinden A'raf suresine kadar, ikinci cilt A'raf suresinden İsrâ suresinin sonuna kadardır. İkinci cildin sonunda üçüncü cildin Nahl suresinden başladığı belirtilmektedir.

Birinci cildin 1b'den 2a'nın 9. satırında esere besmele ile başlayınca kadar, müstensih tarafından eserin nasıl meydana getirildiği ve kim tarafından te'lif edildiği anlatılmaktadır. Daha sonra besmele ile esere başlanmakta, Allâh'a hamd ve şükürden sonra eserden bahsedilmektedir. Müellif, kendisinden önce nice âlimlerin ilimlerinin derecesine göre nice eserler yazdığını, nice tefsirler yazıldığını ve her birinin hayırla yad edilip arkalarından dualar okunduğunu gördüğünü dile getirdikten sonra kendisinin de Allah'ın rızasına ermek ve okuyanların hidayetine vesile olup dualarına kavuşmak ümidiyle bu eseri yazdığını dile getirir. Eserde bazı hususlarda karışıklılar tesbit ettik. Özellikle müellif konusunda şüpheye düşürücü bazı ifadeler yer almaktadır. Ayrıca eserin müelliyle ilgili şu kısımlar da bize bilgi vermektedir; 2a'nın 16. satırında şu ibare yer almaktadır:

[2a] ... (16) ... "İmdi, bu 'abd-i mücrim pür-takşîr t̄alib-i 'afv-i ruye'l-latîf(17)'l-ḥabîr. Meyân-ı dehr-i dünde eşḡâl-i zenübât ile müsîr. Aşâm bi-nihâye ile t̄ulû olan ḥaḡîr. A'ñî dervîş Yûsuf el-Ḥalvetî eş-Şeyḡ Ebu't-Tevfîḡ İbrâhîm Naḡşibendî (18) faḡîrân. Faḡr ki imâm-ı 'ulûmu'l-luḡa, kemâlât-ı 'ulûmda mubâlaḡa ile olan müceddi'd-dîn ḡazretinin bî-naḡîr olan Ḳâmus-ı Muḡîṡ-i Oḡyanus (19) nâm kitâbınınuñ tercüme itmesinden ve taḡrîr itmimizden ḡalâş olduḡda ḡudret-i ḡadîr ile and-ı ḡarîrî rahmetu'l-lâḡ ḡazretininuñ daḡı a'lâ (20) maḡâmâtını lisânı Türkî ile ta'bir itdükden şoñra te'lîfden ḡâlî az müddet ḡaşîr kılındı idi ki günlerde bir gün gözimize irdi (21) taḡrîr, 'Ulûme'l-imâme'l-âlîme'l-kâmil, ḡazreti eş-Şeyḡ el-fâzıl ve'l-'âmil esrâr-ı ḡur'an'ın için rümûzât-ı râzîn şeyḡü'l-islâm ve'l-müslimîn. Ḥâzin (22) ḡaddesa'l-lâḡu rûḡa ve nûr-ı bi-nûr 'ilme ḡariḡa ḡazretininuñ *Lübâbü't-tevîl fî me'âni't-tenzîl* nâm tefsîrine gönül meyl etdi ki anı daḡı (23) lisân-ı Türkî te'vîl ta'bir itmege. Lâkin ma'îšet derdinde yedimiz ḡaşîr olduḡundan te'lîfe cür'et itmede olundu te'ḡîr. (24) Zîrâ cemî' işḡâl-i dünyevîden ḡalb ḡâlî olup ancak ol ola tefekkîr ki murâd

u maḡsûdı. Ancak 'aşıl iflası¹⁶ anuñ ile teysîr (25) olur. Ol demde cānib-i Ḥaḡḡ'a teveccüh idüp derûnda ol nār-ı eşḡâl olmadan sa'îr, gendi elṡâf-ı kereminden iḡsân (26) ire, bir baḡîr ki ol ḡâl anuñ i'ânet¹⁷ müsâdesi ile ḡuşûle gele, dir-iken iriḡüp elṡâf-ı kerem, taḡdîr-i emr'i Mıḡır'dan (27) merḡûm ve maḡfûr emîre'l-livâ¹⁸ Mehmed Beyin rahmetu'l-lâḡ ḡazretinin çerâḡ-ı 'azâmlarından bize teshîr¹⁹ ettiği emîre'l-livâ Muḡtafa (28) Beyin kebîr-i ḡudâ müte'âl²⁰-i devlet-i sa'âdetin dâ'im eyleye tâ'âl-i yevm-i 'asîr. Ve ol günde ide ḡisâbın daḡı yesîr, cennet-i 'adnî (29) aña mesken eyleye bi-ḡaḡḡı basîre'n-nedâyir, bizlere ziyâdesi ile i'ânet eyleye mu'în, öldüḡde. Ol bedende tîz tefsîri taḡrîr-i te'lîfe (30) sâ'ad-i zeyli teşmîr itdük bi-ḡamdî'l-lâḡi'l-mülki'l-ḡadîr. Dördüncü senede tekmiî müyesser oldu. İmdi dergâḡ-ı 'izzet-i müte'âl ve (31) pâdişâḡ-ı lâ-yezâldan bu mücrim pür-ḡuşûr ḡulunuñ dileḡi oldur ki ḡademmi şîrâṡ-ı muḡtaḡîmden zâ'il itmeyüp rahmeti ile maḡfîret (32) eyleyüp ḡabîbi resûl-i ekrem şalla'l-lâḡu 'aleyhi vesellem ḡazretininuñ şefâ'atinden maḡrûm eylemeye ve dilimi ḡaṡâ-i zemîmden ıraḡ (33) idüp sehv ile olan noḡşânımı ḡabûle ḡarîn eyleye. Ve daḡı bu tefsîrimi kâfe-i eşâm²¹ meyanında ḡabûli ile meḡşûr olmaḡ (34) üzere cümle'i aña raḡbet eyleye. Ve daḡı ba'zı buḡlâ²² kişiler eline düşüp ḡabs idüp t̄aliblerinden intifâ²³ görmeden memnû' (35) eylemeye. Ve daḡı kim ki görüp okudup ve yazdırup enâma²⁴ menfe'at göstermek dileseler âḡîr-i nefste imân-ı kâmil ile ḡatm eyleye.

Bu eserde başlangıçta eserin nasıl olduğu ayrıntılı olarak anlatılıyor. Beyzavi (Beydavi) tefsirinin kısaltması olan Hazin tefsirinin özelliklerinden ve Beyzavi (Beydavi) tefsirinin özelliklerinden ayrıntılı olarak bahsediyor. Sonra kendisinin tercüme tekniğinden de bahsediyor. Daha sonra euzubesmelenin faziletlerini, şeytanın şerrinden ve vesvesesinden Allah'a sığınmak gerektiğini

¹⁶ iflas: Sıyrılıp kurtulma.

¹⁷ i'ânet(t): Yardım. İmdat. Yardım için istenen, toplanan şey.

¹⁸ livâ: Bayrak. Sancak. * Eskiden kazadan büyük, vilâyetten küçük yerleşme merkezlerine denirdi. * Tugay. Tugay komutanı veya kaymakama da livâ denirdi.

¹⁹ teshîr: İtaat ettirme.

²⁰ müte'âl: Âli, büyük.

²¹ kâfe-i eşâm: günahlarına kefaret olması.

²² buḡlâ: cimri, pinti, tamahkar, bilgide cimrilik eden.

buḡl: Bahillik, eli dar olma, cimrilik, tamahkârlık, pintilik.

²³ intifâ': Fayda te'min etmek. Menfaatlanmak.

²⁴ enâm: Halk. Bütün mahlukat.

anlatıyor. İstiazededen bahsediyor. Besmele ile ilgili ulemanın görüşlerine ve onlara verdiği cevaplara bu bölümde rastlıyoruz. Ayrıca besmelenin hangi hallerde gerekli olduğu meselesine de değiniyor. Besmele ile başlamak ve besmelenin faziletlerini anlatmak hem bir gelenek olarak hem de bir usul olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra Fatiha suresinden A'raf suresine kadar Kur'an'ın tercümesi yer almaktadır. Hâzin tefsirinin tercümesi olduğu aşıkardır, çoğu yerde "Hâzin dir ki" şeklinde Hâzin el-Bağdadî'nin sözlerini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Fatiha suresine geçmeden önce istiazededen ve faziletlerinden bahseder. Ayrıca Kur'an okumanın faziletinden, Kur'an'ı ezberleyip de unutmanın vebalinden ve Kur'an okunurken uyulması gereken adabdan ayrıntılı olarak bahseder. Hâzin tefsirinde de başta aynı sıra ve esas takip edilmektedir.

Her bir sayfada 35 satır yer almaktadır. Fatiha tercümesine gelinceye kadar olan kısımlarda derkenarlarda düzeltme ve eklemeler mevcuttur. Ayrıca yer yer kırmızı mürekkeble düzeltme ve eklemeler mevcuttur. Fatiha tercümesine kadar olan kısımda bölümlere ayrılmıştır. Fatiha tercümesine öncelikle nüzul yeri ve kaç ayet olduğu ile ilgili bilgileri vermekle başlar. Sonrasında ise besmeleden başlayarak tercümesini sürdürür. Müellifin, usul olarak Hâzin tefsirini aynı ile takip ettiği görülmektedir. Ancak kendi görüş ve fikirlerini, dönemindeki ulemaya verdiği cevapları eserde görmek mümkündür. Özellikle ayetlerin manalarını aktarırken konulara bölmesi Hâzin'den ayrılan yönlerindedir.

Birinci cildin sonunda Nisa suresinin 6. ayetinden sonra 7. ve 8. ayetleri atlandığı sayfanın boş bırakıldığı görülmektedir. Birinci cilt Nisa suresi tamamlanmadan bitirilmektedir. Ayrıca eserde, 250. varakta (Âl-i İmrân) 3/183'te olduğu gibi kimi ayetlerin yazımında kelime atlandığı da görülmektedir. En son, Nisa suresinin 11. ayeti yarım bırakılır. Ondan sonra gelen bölümler şu şekildedir:

- *Faşl-ı 'ilm-i ferâyizi öğrenmege vârid olan emirlerin beyân ider.*
- *Faşl-ı 'ilm-i ferâyizüñ hikmetlerini beyân ider*
- *Faşl-ı mirâşa girmege olan sebepleri beyân ider.*

Birinci cilt olan 266. varakta 23 satırlık "*Faşl-ı mirâşa girmege olan sebepleri beyân ider*" bölümünde sonra sona ermektedir.

[9a] ... (11) *Tefsîr-i sūreti Fâtihatü'l-kitâb, ümmü'l-Ḳur'ân.* (12) Ve ittifaḳ üzere ol yidi âyetdür ve yigirmi yidi kelimedür ve yüz kırık harfdür. İmdi anuñ nirdede indiginde ihtilâf itdiler. Ba'zılar (13) "Mekke'de indi" didiler ve bu 'ulemânüñ çoğünüñ kavlidür. Ve ba'zılar "Medîne'de indi" diler. Bu Mücâhid'dür, *rahmetu'l-lâh* hazretinüñ kavlidür. Ve ba'zılar (14) ol iki kerre indi, birisi Mekke'de ve birisi Medîne'de didiler. Ol iki kerre inmenüñ sebebi anuñ şerefine ve fazlına tenbihdür. Ve anuñ isimleri çokdur (15) ve çok olan isimler şâhibinüñ şerefine ve fazlına delâlet ider. Evvelki ismi *Fâtihatü'l-kitâb* anuñ ile tesmiye olmasına bâ'îş ibtidâ Ḳur'ân (16) anuñ ile başlanur oğumağa başladuğda ol öğrenilür (öñrenilür) ve muşhaf yazmağa başladuğda ibtidâ ol yazılır ve namâzda ibtidâ ol oğınur (17) andınur. İkinci ismi *Sūretü'l-ḥamd* anuñ ile tesmiye olmasına bâ'îş oğumağa başladuğda *el-ḥamdüli'l-lâh*

[263b] (1) *وَلْيَذُكِّبْنِ الَّذِينَ تَوَّكَّلُوا مِنْهُمْ ذُرِّيَّةً ضِعْفًا خَافُوا عَلَيْهِمْ*

ardınca ufaḳ küçük (2) yetimler birağıncaḳ ḥasta' ḳorhu umanlar ki sen gendi ḥâliñe baḳ zürriyetüñi neylersin, anlar faḳîr olmuş (3) yâ zengin olmuş saña fayideleri nedir. Sen eliñle vir ki saña yarar diyenler bu âyetüñ inmesine bâ'îş bir kişi (4) ḥastalanup ölüm ḥâletine varduğda anuñ ḥâtırın şormağa gelenler ol ḥastaya dirlerd ki sen (5) gendi nefsiñi ḳurtarmağa baḳ, evlâdların neylersin, anlar seni ḳurtarmazlar hemân sen şâg iken şadaḳa (6) ve azâd eyle ve faḳirlere malunı eliñle virüp dağıt ki ilerüde saña yarar diyü ol ḳadar söylerlerdi ki (7) kişi ölünce²⁶ malını dağıdır idi. Ḥaḳ Ta'âlâ anları öyle söylemeden nehy eyledi ve anlara emr itdi ki (8) evlâdların gözleyüp naḳar itmege işmarlayalar ve malunıñ şülüşünden ziyâdesini kimseye virmeden yazmadan (9) nehy ideler, bütün virdirmeyeler. Bundan ol ḥastaya söylenilenlere tenbihdür ki sizler evlâdlarınızı (10) faḳîr za'îf aç kılmaların nice dilemezseñiz Allâh'dan ḳorhuñ ol ḥastaya malunı dağıt eliñle (11) dimeden evlâdların mirâşdan maḥrûm idüp faḳîr olmalarına bâ'îş olmayın. Ve'l-ḥâsıl bu âyetdeki (12) işâret oldur ki sen böyle itmegi gendi nefsiñe râzı degilseñki nice mü'min ḳardaşıña öyle itmege (13) râzı olursun, gendi nefsiñe nice eylemek dilerseñ mü'min ḳardaşıña daḳı öyle dile dimekdür. Eger (14) bu sözi söyleyen kişinüñ malınun vaşiyet edecegi kişi ise ol gendi ḡarzi için söyler. (15) Vaşiyet vaḳtinde ḥâzır olan kişilere vâcibdür ki malını evlâdı için ḥafz itmegi söyleyeler, (16) evlâdların

²⁵ Ḳur'ân, (Nisâ) 4/9: Arkalarında cılız çocuklar bıraktıkları takdirde, bundan endişe edecek olanlar, haksızlık yapmaktan korksunlar; dürüst söz söyleyinler.

²⁶ ölünce: Ölünceye kadar.

faķir idüp za'îf ve 'âciz olmalarıyla halka el açup dilendirmegi diyü acımalılar. (17) Ve ba'zılar didiler ki ma'nâsı bir kişi ölüm hâletinine irüp halkı cem' ider ki malından birine şey' (18) vaşiyyet ide, aña ol hâzır olanlar dirler ki Allâh'dan korh malunı evlâdlarıña âlî kavî koyup (19) anı akrabalarından muhtâc olanlara şey' vaşiyyet itmeden men' iderler. Ve ba'zılar didi ki ihtimâldır ki bu âyet açlıgım [264a] (1) eceli yakın olan kişiye indi²⁷ ola maķşud-ı malından çok şey'i vaşiyyet itmeden nehy itmekdür ki anuñ (2) vârişleri faķir ve za'îf olup gendiden řoñra zâyi' olmayalar. İmdi eger bu âyet kişi mâlından ancak (3) sülüşini vaşiyyet itmege emr inen âyetden evvel indi ise murâd mâlını bütün vaşiyyet itmeden virmelerine (4) az mirâş âli şomadın nehy itmekdür.

Sonuç

Netice olarak, eseri incelediğimizde bu eserin Musa bin Hacı Hüseyin İznikî'ye ait olmadığı görülmektedir. Çalıştığımız eserle, söz konusu eserin birinci cildin ve ikinci cildinden ortak sure tercümelerinden yaptığımız karşılaştırmalar sonucu gördük ki çalıştığımız eserle tamamen farklı bir eser olduğu aşıkardır. Bu bakımdan Tefsiri'l-Lübâb eserinin Musa bin Hacı Hüseyin İznikî'den farklı bir müellif tarafından da tercüme edildiğini söyleyebiliriz. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3163 ve 3164 numaralarında kayıtlı bu eser titizlikle incelenmesi gereken bir eserdir.

İncelemesini yaptığımız eser, Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerini bünyesinde barındıran XV. yüzyıla ait bir yazmadır. Bu eserin ismi tespitlerimize göre, Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi'dir. Çalışmamızın esasını teşkil eden Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi, Hâzin el-Bağdadî'nin Beydâvî tefsirini te'vil yoluyla Arapça olarak kaleme aldığı Lübâbü't-te'vil fi Ma'âni't-tenzîl eserinin Türkçeye tercümesidir. Gerek nüsha karşılaştırmaları gerekse yazarın diğer eserlerinde kullandığı mahlas ve isminden hareketle bu eserin Musa bin Hacı Hüseyin İznikî'ye ait olduğunu söyleyebiliriz. Hâzin tefsirinin Arapça aslından yaptığımız karşılaştırmalarda eserin birebir tercümesinin yapılmadığı, İznikî'nin eseri kendine özgün tercüme ettiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan bu eserin telif tercüme olduğunu söylemek gerektiği kanaatindeyiz.

Musa bin Hacı Hüseyin İznikî, Tefsiri'l-Lübâb Tercümesini ve Enfesü'l-Cevâhir ismini verdiği Tercüme-i Tefsiri'l-Ebu'l-Leys es-Semerkindî eserini ayrı ayrı telif etmiştir. Telif etmiş diyoruz, çünkü bu eserler birer tercüme olmasının yanında telif eser niteliği taşıyacak kadar özgünlük taşımaktadır. Ayrıca, İznikî'nin bu eserleri ayrı ayrı tercüme ettiğini ve Tefsiri'l-Lübâb tercümesini de yarım bırakmadığını göstermek için Enfesü'l-Cevâhir karşılaştırmalarını sunmanın aydınlatıcı olacağı kanaatindeyim.

İznikî'nin, eserlerine baktığımızda iyi bir eğitim aldığı ve yaşadığı devrin en iyi yazarlarından birisi olduğunu görmekteyiz. Dini, ilmi, tasavvufî ve ahlâkî pek çok eser tercüme ve te'lif etmiştir. Eserlerine baktığımızda devrini aydınlattığı kadar bugünün insanlarında da ışık saçtığını görmekteyiz. Akıcı ve düzenli bir üslupla meydana getirdiği eserleri sebebiyle ilim dünyasında tanınmış ve takdir görmüştür. Bu değerli ilim insanı mütevazı bir hayat sürmüş ve İznikî'te vefat etmiştir. Bugün kabri İznikî'in bir kenar mahallesinde bütün gözlerden uzak, süs ve gösterişten itina edencesine bizleri selamlamaktadır.

Kaynakça:

- Ali Nazima, (Faik) Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lugatı*, İstanbul 1319.
- Ali Seydi, *Resimli Yeni Türkçe Lugat*, İstanbul 1929-1 930.
- Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanedi, Ulu Camii 435 numaralı eser.
- Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Ulu Camii 436 numaralı eser.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., (ISBN: 9786054696666) İstanbul 2014.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1988, 1/69.
- Çetin, Abdulkaki, *"Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine"*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, Haziran 2007, s. 53-101.
- Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi) İstanbul 1994 (1. Baskı: XIII-XVI. y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007)
- Derleme Sözlüğü (A-Z) I-XII*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963-1982
- Derleme Sözlüğü, Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay. (I-II-III. ciltler), Ankara 1965-1968.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 8. Baskı, Ankara 1988

²⁷ indi: Şahsi, keyfi, zati, kendine göre. * Bana göre, bence.

- Divân-ı Lugâtî't-Türk Dizini*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2003.
- Divân-ı Lugâtî't-Türk*, (Osmanlı alfabesi ile basımı, 3 cilt halinde), Sincan Halk Neşriyatı, Urumçi (Doğu Türkistan) 1981.
- Doktor Hüseyin Remzi, *Lugat-ı Remzi*, I-II, İstanbul 1305.
- Ebuzziyâ Tefvik, *Lugat-i Ebuzziyâ*, Matbaa-i Ebuzziyâ, (Konstantiniye) İstanbul 1888.
- el- Ahterî, Mustafa bin Şemsüddin, *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1302.
- Erdoğan, Abdülkadir, “*Kur’an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri*”, Vakıflar Dergisi, Cilt I, Ankara 1938, s. 47-51
- İnan, Abdülkadir, “*Eski Kur’an Tercümelerinin Dili Meselesi*”, Türk Dili, c. I, sayı 7, Ankara 1952, s. 19-22
- İnan, Abdülkadir, “*Eski Kur’an Tercümelerinin Dili Meselesi II*”, Makaleler I, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1998
- Kara, Mehmet, “*Doğu ve Batı Türkçesinde Kur’an Tercüme ve Tefsirleri*”, Diyanet Dergisi, Cilt 29, Sayı 3, Temmuz- Ağustos-Eylül 1993.
- Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, İstanbul 1308.
- Muallim Nâci, *Lûgat-i Nâci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987.
- Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Kattı*, Türk Dil Kurumu Yay., (Katkıda Bulunanlar; Derya Örs, Mürsel Öztürk) Ankara 2000.
- Özcan, Tahsin, “*Ömer Hulûsi Efendi, Sâmânizâde*”, *İslam Ansiklopedisi*, yıl: 2007, cilt: 34, s. 72-73.
- Özdemir, Hikmet, *Müsâ Hâcî Hüseyin el-İznîkî, Hayatı ve Eserleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1980.
- Özkan, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi Yay.(4.Baskı), İstanbul 2013.
- Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3163 numaralı eser.
- Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3164 numaralı eser.
- Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317. (Çağrı Yayınları, 10. Baskı, Tıpkı Basım, İstanbul 2001)
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Tercüman Gazetesi Yay., (Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Basımı),(Mertol Tulum, Mustafa Özkan, Metin Akar, Yaşar Akdoğan, Necati Birinci, Kâzım Yetiş, Azmi Bilgin, Muhammet Nur Doğan, Halil Açıkgöz, Mehmet Ali Bulut, Mehmet Sarı, Atilla Şentürk, Hatice Uzunal, Muhammet Yelten), İstanbul 1991.
- Şemseddîn Sâmî, *Kamusu'l-A'lâm*, Cilt I-VI, İstanbul 1306-1316.
- Şeyh Süleyman Efendi, *Lugat-ı Çağatay ve Türki-i Osmanî*, İstanbul 1298 (Rûmî).
- Taş, İsmail, “*15. Yüzyılda Yazılmış Olan “Enfesü'l-Cevâhir” Adlı Kur’an Tercümesinin Müellifi Meselesine Dair Tespitler*”, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 27-30 Nisan 2011.

- Taş, İsmail, “*Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Tercüme Edilen Ebu'l-Leys Es-Semerkindî Tefsiri'nin Asıl Müellifi ve Tercüme Verilen İsim*”, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 41. Sayı, İstanbul 2011, s. 107-160.
- Taş, İsmail, *15. Yüzyıla Ait “Enfesü'l-Cevâhir” Adlı Yazma Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 2008.
- Topaloğlu, Ahmet, “*Kur’an-ı Kerim’in İlk Türkçe Tercüme ve Cevahirü'l-Esdaf*”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 27, Aralık 1983, s. 58-66.
- Topkapı Sarayı Müzesi Koşullar Kitaplığı K561 numarada kayıtlı bulunan eser.
- Tulum, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK Yay., Ankara 2011.
- Yüksel, Murat, “*Kara Timurtaş-oğlu Umur Bey’in Bursa’da Vakfettiği Kitaplar ve Vakıf Kayıtları*”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 31, İstanbul, Ağustos 1984, s. 141-142.